

Центральний інститут післядипломної
педагогічної освіти
АПН України

Набока Борис Стефанович

УДК 371.014.553

**РОЗВИТОК ІДЕЙ ПРО УЧНІВСЬКЕ
САМОВРЯДУВАННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ
ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ**

13.00.01 - загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2001

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Кіровоградському державному педагогічному університеті ім. Володимира Винниченка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Бик Адам Сергійович,
Кіровоградський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти,
заступник директора з наукової роботи.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
Кузь Володимир Григорович,
Уманський державний педагогічний
університет ім. Павла Тичини,
ректор;

кандидат педагогічних наук,
Клокар Наталія Іванівна,
Київський обласний інститут
післядипломної освіти
педагогічних кадрів, ректор.

Провідна установа: Вінницький державний педагогічний
університет ім. Михайла Коцюбинського,
кафедра педагогіки, Міністерство освіти і
науки України, м.Вінниця.

Захист відбудеться 1 березня 2001 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.455.01 в Центральному інституті післядипломної педагогічної освіти АПН України за адресою: 04053, м.Київ, вул. Артема, 52-А, корпус 3, аудиторія 20.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти АПН України за адресою: 04053, м.Київ, вул. Артема, 52-А, корпус 3.

Автореферат розісланий 29 січня 2001 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Снісаренко О.С.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження зумовлена важливими завданнями, які окреслені перед системою освіти Державною національною програмою “Освіта” (Україна ХХІ століття), законами України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, концептуальними положеннями 12-річної загальної середньої освіти та громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності.

Якщо протягом 80-х років тема учнівського самоврядування була однією з найактуальніших у радянській педагогіці, а різні аспекти учнівського самоврядування висвітлювалися у численних публікаціях на сторінках найрізноманітніших педагогічних вітчизняних часописів, то сьогодні ця тема майже не присутня в педагогічній пресі. Дехто з педагогів-практиків зрозумів цю ситуацію як відмову від цінностей і колективістських методів виховання, як сигнал до згорання учнівського самоврядування у загальноосвітніх школах України.

У зв'язку з цим виникає потреба переосмислення спадщини класиків вітчизняної та радянської педагогіки, їхніх праць з теорії й методики колективістського виховання, організації учнівського самоврядування.

Щоб теоретично обґрунтувати та практично віднайти місце учнівського самоврядування в сучасній українській школі, потрібно дослідити історію цього питання, місце і роль, які йому відводилися у зарубіжній та вітчизняній школі, які завдання перед ним ставилися та яких результатів було досягнуто. Необхідно також, відмовившись від старих догм та стереотипів, з нових ідеологічних позицій та цінностей демократичного суспільства осмислити прийнятність ідей учнівського самоврядування для сучасної школи й визначити його місце та роль в організації навчально-виховного процесу.

Значний внесок у розробку питань теорії і практики учнівського самоврядування та організації дитячої самодіяльності здійснили класики педагогіки Н.Крупська, А.Макаренко, В.Сухомлинський, а також вчені-педагоги С.Белоусов, К.Вентцель, В.Сорока-Росинський та інші. Важливе місце учнівському самоврядуванню в роботі школи відводили українські педагоги О.Астряб, К.Волошинов, О.Дорошкевич, С.Русова, С.Сірополко, І.Стешенко, Я.Чепіга.

У 60-80-х роках активно розробляли різні аспекти самоврядування Л.Гордін, В.Жуков, В.Коротов, М.Приходько, С.Хозе, Б.Кобзар та інші відомі вітчизняні вчені. Однак на теоретичні висновки радянських педагогів та досвід організації самоврядування не могли не накласти відбиток ідеологічні доктрини та догми.

У нових економічних умовах активними прихильниками учнівського самоврядування виступають В.Бочкарьов, Б.Жебровський, М.Красовицький, В.Опалихін, М.Сметанський, О.Сухомлинська, М.Ярмаченко.

Сьогодні, за даними сучасних досліджень, тільки в деяких школах України продовжує діяти розгорнута система учнівського самоврядування. Але потреба в широкому запровадженні учнівського самоврядування в українському шкільництві відчувається все гостріше.

Таким чином, проблема учнівського самоврядування у педагогічній теорії та практиці була і залишається надзвичайно актуальною. В першу чергу вона потребує очищення від ідеологічних нашарувань минулого. Необхідно також відмовитися від деяких покvapливих висновків початку 90-х років. Прийшов час виважених підходів і вдумливої наполегливої роботи.

Потреба шкільної практики у використанні ефективних виховних технологій, зокрема, колективістських форм виховання, новітніх методик організації та використання учнівського самоврядування, сучасний стан розробки досліджуваного питання у масовій школі, теоретична невизначеність щодо розвитку учнівського самоврядування в нових умовах соціально-економічного, духовного і культурного становлення України визначили вибір теми й окреслили проблематику даного дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження є складовою комплексної науково-дослідної теми Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка (колишній Кіровоградський державний педагогічний інститут ім.О.С.Пушкіна) “Формування культури самоврядування підлітків у педагогічній спадщині А.С.Макаренка та сучасній шкільній практиці” (протокол №10 від 4 квітня 1988 р.) та Кіровоградського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (до 2000 року - Кіровоградський обласний інститут удосконалення вчителів) “Формування критичного мислення у школярів в умовах громадянського суспільства” (протокол №1 від 2 лютого 1998 р.). Тема дисертації затверджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол №4 від 12 травня 2000 р.).

Об'єктом дослідження є розвиток теорії і практики виховання особистості дитини в учнівському колективі.

Предметом дослідження є генеза учнівського самоврядування на різних історичних етапах його розвитку та в сучасних умовах як засобу виховання особистості дитини.

Мета дослідження: проаналізувати розвиток ідей про учнівське самоврядування у вітчизняній педагогічній теорії та практиці освітянської діяльності; розкрити можливості адаптації світового та радянського досвіду організації учнівського самоврядування до сучасних умов роботи загальноосвітніх навчальних закладів; обґрунтувати роль та визначити місце і перспективи розвитку учнівського самоврядування в системі виховної роботи української школи.

Гіпотеза дослідження: оптимальне функціонування учнівського самоврядування підвищує виховні зусилля школи і є незамінним для виховання в учнів поваги до демократичних

цінностей, почуття солідарності, відповідальності за власні вчинки, розвитку критичного мислення, сприяє вихованню лідерів.

Завдання дослідження, вирішення яких забезпечило досягнення мети і перевірку результатів дослідження:

1. Визначити місце та роль учнівського самоврядування на різних історичних етапах його розвитку.
2. Розкрити суть учнівського самоврядування як результату цілеспрямованих педагогічних зусиль з метою розвитку учнівського колективу.
3. Виявити можливості та проаналізувати перспективи використання учнівського самоврядування в сучасних умовах.
4. Дослідити теорію і практику організації учнівського самоврядування як загальнопедагогічну проблему.

Методологічною основою дослідження є теорія наукового пізнання, ідеї про сутність людини, її місце і призначення у світі, свободу особистості, ідеали та цінності, духовну культуру; опора на світоглядні і загальнометодологічні орієнтири та положення про діалектичну єдність національного і загальнолюдського, про взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ та необхідність їх вивчення в конкретно-історичних умовах; ідеї гуманізації та демократизації навчально-виховного процесу; надбання сучасної теорії та практики управління.

Теоретичну основу дослідження становлять наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених з теорії та історії педагогіки, філософії, психології, теорії виховання та управління школою, а саме: твори відомих педагогів – Н.Крупської, А.Макаренка, В.Сухомлинського з фундаментальних проблем учнівського самоврядування, виховання та розвитку особистості; праці М.Грушевського, а також вибрані педагогічні твори М.Добролюбова та М.Пирогова; дослідження українських педагогів - С.Русової, С.Сірополка, Я.Чепіги, О.Дорошкевича, О.Астряба, К.Волошинова; праці вчених-педагогів - С.Шацького, К.Вентцеля, В.Сороки-Росинського, С.Белоусова.

Сучасні психолого-педагогічні дослідження Л.Гордіна, М.Красовицького, С.Хозе, М.Болдирєва, В.Коротова, М.Ярмаченка, В.Жукова, М.Приходька, В.Кузя, Ю.Руденка, С.Гончаренка, Ю.Мальованого, О.Сухомлинської.

Значний інтерес для нашого дослідження мало вивчення державних законодавчих актів: Конституцій СРСР (1936 р., 1977 р.), Конституції України (1996 р.), Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” (1997 р.); матеріалів учительських з’їздів, вісників народного комісаріату освіти УСРР, звітів керівних органів освіти, методичних збірників Міністерства освіти СРСР та УРСР; фондів Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського, Державної

науково-педагогічної бібліотеки АПН України, Державного архіву м.Києва, Державного архіву Кіровоградської області, Педагогічного музею України.

Методи дослідження:

- теоретичні (аналіз, синтез, порівняння, моделювання, систематизація тощо), які дали можливість на основі узагальнення наукових даних розкрити суть і завдання учнівського самоврядування в процесі його розвитку;
- емпіричні (анкетування, бесіди, спостереження, природний експеримент, інтерв'ю, якісний аналіз тощо), а також контент-аналіз документів, статистичне опрацювання результатів із застосуванням комп'ютерних програм обробки інформації, за допомогою яких досліджувалися виховні можливості учнівського самоврядування у різних періодах та розроблялась і апробувалась технологія його функціонування в сучасній шкільній практиці.

База дослідження: Кіровоградська середня загальноосвітня школа №22, а також школи №№2, 3, 7, 10, 15, 16, 17, 21, 26, 30, 32 м.Кіровограда та школи Гайворонського і Ульяновського районів Кіровоградської області. В апробації досвіду організації учнівського самоврядування брали участь біля 800 педагогів, 100 керівників шкіл і 5000 учнів.

Дослідження здійснювалося в 1976 - 2000 роках у **три етапи**.

На першому етапі (1976-1982 роки) вивчалася психолого-педагогічна, історико-педагогічна та методична література, документи та матеріали преси з обраної теми, відбувалися особисті контакти з педагогами, які мали у даному напрямку досвід роботи, що заслуговував на вивчення, було зроблено перші спроби використання їхнього досвіду в практиці роботи Кіровоградської середньої загальноосвітньої школи №16, в якій дисертант працював організатором позакласної та позашкільної виховної роботи, а потім заступником директора з навчально-виховної роботи.

На другому етапі (1982-1991 роки) продовжено вивчення наукових праць та педагогічної преси з даного питання, вивчення кращого педагогічного досвіду; створено систему розгорнутого учнівського самоврядування у керованій дисертантом Кіровоградській середній загальноосвітній школі №22; накопичено власний досвід, який вивчався та пропагувався в освітньому просторі колишнього Союзу; були уточнені й конкретизовані проміжні результати дослідження.

На третьому етапі (1991-2000 роки) вивчалася нова та раніше схована у спецсховищах література; провадилася адаптація системи учнівського самоврядування до нових умов; вивчався досвід шкіл, які брали участь в апробації цієї системи, оформлялися результати дослідження; формулювалися висновки.

Наукова новизна одержаних результатів:

- уточнені суть, зміст та обсяг поняття “учнівське самоврядування”;

- розроблена діяльно-практична (партисипативна) модель учнівського самоврядування для формування соціальної компетентності особистості дитини у суспільному середовищі, яка базується на морально-етичних імперативах і цінностях;
- вперше здійснено ретроспективний огляд становлення учнівського самоврядування у вітчизняній школі та окреслені характерні хронологічні періоди його розвитку;
- визначені місце і роль учнівського самоврядування у виховній системі школи в кожному з досліджуваних періодів та обґрунтовані положення й педагогічні умови функціонування учнівського самоврядування в сучасній школі;
- введено до наукового обігу значну кількість нового фактичного матеріалу з історії розвитку вітчизняної педагогічної думки та практики освітянської діяльності.

Практичне значення одержаних результатів:

- здійснені у дисертації теоретичні узагальнення можуть бути використані для написання спеціальних праць з історії педагогіки України й розробки лекційних курсів та семінарських і практичних занять у вузах та інститутах післядипломної педагогічної освіти;
- розроблена технологічна структура учнівського самоврядування та узагальнено досвід її застосування в процесі формування соціально значущих якостей особистості дитини;
- одержані результати застосовуються в практиці роботи шкіл м.Кіровограда та області з метою подальшої реалізації концептуальних засад громадянського виховання учнів.

Вірогідність одержаних результатів і основних висновків дослідження забезпечена методологічним та теоретичним обґрунтуванням його вихідних положень, застосуванням комплексу методів теоретико-дослідницької та експериментальної роботи, які відповідають меті, предмету, завданням дослідження, об'єктивним аналізом значної кількості науково-методичних джерел.

На захист виносяться:

1. Виявлена та теоретично обґрунтована періодизація становлення і розвитку учнівського самоврядування в школах України; оцінки ролі й місця та характеристики самоврядування в різні історичні періоди.
2. Висновки щодо суті, змісту та обсягу поняття “учнівське самоврядування”, його виховних можливостей і перспектив функціонування в системі роботи загальноосвітньої школи.
3. Результати експериментально-дослідницької роботи та аналіз багаторічного досвіду застосування учнівського самоврядування в сучасній школі.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження впроваджувалися в практику виховної роботи Кіровоградської середньої загальноосвітньої школи №22 та багатьох інших шкіл регіону, доповідались і обговорювались на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: у м.Кіровограді (1983, 1988,

1997, 1998 роки), у м.Херсоні (1997 рік), у м.Києві (1989 рік та тричі у 1999 році); на засіданнях лабораторії нових педагогічних технологій освіти Кіровоградського обласного інституту вдосконалення вчителів (1998-99 рр.); на засіданнях кафедри педагогіки та психології Кіровоградського обласного інституту вдосконалення вчителів (1999 р.); на засіданнях кафедри педагогіки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка (1999 р.); на обласних семінарах завідуючих районними відділами освіти, директорів, заступників директорів з виховної роботи, голів методичних об'єднань класних керівників, проведених на базі Кіровоградської середньої загальноосвітньої школи № 22 (1982-2000 рр.); а також відображені у ряді публікацій різних авторів про досвід роботи цієї школи та в наукових працях самого дисертанта.

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дисертації знайшли відображення у 7 одноосібних публікаціях, у тому числі: 3 статті у провідних наукових фахових журналах, 1 - у збірнику наукових праць, 3 - у збірниках матеріалів міжнародних і всеукраїнських науково-методичних конференцій.

Структура дисертації. Характер та коло висвітлених питань зумовили структуру дисертації, яка складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації викладено на 195 сторінках. З них: список використаних джерел, що включає 323 найменування, займає 22 сторінки; 13 наведених у роботі додатків - 17 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт, предмет, мету, головні завдання, джерела дослідження, розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, сформульовано основні положення, які виносяться на захист, подано відомості щодо апробації та впровадження результатів дослідження.

У першому розділі - **“Учнівське самоврядування як загальнопедагогічна проблема”** - показано витоки самоврядування, причини, що спонукали до його появи, шлях, який пройшло самоврядування у школах різних країн світу до початку ХХ століття.

Перша спроба запровадження дитячого самоврядування пов'язується з ім'ям сучасника М.Лютера, знаменитого свого часу ректора В.Тротцендорфа, який вже у першій половині XVIст. в Сілезії (м.Гольдберг) залучав своїх учнів до участі в управлінні школою. Дитяче самоврядування В.Тротцендорф організував на зразок давньоримської державної системи. У 1539 р. виник езуїтський орден. У своїх школах езуїти запровадили шкільні посади, на які призначали кращих учнів. Наступну спробу запровадження дитячого самоврядування пов'язують з ім'ям видатного швейцарського педагога XVIII ст., попередника Й.Песталоцці, - М.Планти.

Учнівське самоврядування має й українське коріння. У роботі братських шкіл активно використовувалися елементи учнівського самоврядування, витоки якого були в демократичних традиціях народу. При братських школах існували так звані “братства младенческие”, завданням яких було моральне виховання юнацтва. Яскраві зразки учнівського самоврядування знаходимо в козацьких школах XVII-XVIII століть.

У середині XIX ст. видатний педагог М.Пирогов намагався запровадити елементи самоврядування в Київському навчальному окрузі. У 1859 р. ним були вироблені “Правила про порушення та покарання учнів гімназій Київського навчального округу”. Ці правила чи не вперше дали можливість гімназістам обговорювати вчинки товаришів, не вислуховувати, а судити самим про те, що є погано і що є добре. М.Пирогов ввів у практику роботи гімназії товариські суди. Він правильно розпізнав великі виховні можливості “духу корпоративності” учнівських спільнот, закликав педагогів використовувати цей дух. Проте тогочасні умови російського самодержавства та педагогічна традиція надзвичайно обмежували видатного педагога щодо діапазону можливого використання поміченого ним “духу корпорації”.

Справжнього розмаху набуло дитяче самоврядування на рубежі XIX-XX століть. Пов’язане воно з ім’ям американського педагога Вільсона Джілля. Шкільне самоврядування швидко поширилося у передових країнах світу: Америці, Німеччині, Швейцарії, Австрії, Шотландії. Проте обсяг і зміст шкільного самоврядування був різним. На дитяче самоврядування значною мірою вплинув міжнародний педагогічний рух за оновлення школи й виховання (“нова школа”).

Російська громадськість була обізнана з найактуальнішими педагогічними новаціями та технологіями Заходу, але на заваді їх впровадження стояла політика Міністерства народної освіти імперії. Тому про системне запровадження елементів самоврядування у гімназіях та реальних училищах годі було й думати. Але комерційні училища були у віданні Міністерства фінансів, пізніше Міністерства торгівлі й промисловості. Ці міністерства надавали організаторам комерційних училищ досить велику свободу в організації навчально-виховного процесу, не заперечували проти запровадження всіляких педагогічних новацій, у тому числі й самоврядування.

Аналіз історії освіти та педагогічної думки початку XX століття свідчить, що найбільш інтенсивне застосування учнівського самоврядування відбувалося під час нестабільного функціонування суспільства, коли виникали можливості багатоваріативного розвитку.

Саме падіння самодержавства зняло всі бюрократичні обмеження щодо дитячої самоорганізації і самоврядування та сприяло значній активізації учнівської молоді. Українські педагоги доби Центральної Ради О.Астряб, Л.Білецький, О.Дорошкевич, С.Русова, С.Сірополко, І.Стешенко, П.Холодний, Я.Чепіга та ряд інших виступали за демократизацію шкільного

процесу, за громадянське виховання молоді, за найширше учнівське самоврядування у навчальних закладах.

У другому розділі - “Застосування учнівського самоврядування в радянській школі” - досліджено складний шлях, який пройшло самоврядування у 1920-1991рр.

В основу радянської школи, як і української, було багато спроб покласти найпередовіші принципи та ідеї тогочасної педагогіки, в тому числі й ідею про розвиток учнівського самоврядування.

У 20-ті роки більшовицькими керівниками заперечувався так званий “буржуазний” досвід учнівського самоврядування, а нові його форми утверджувались не без труднощів та помилок. Педагогічні теорія та практика “перехворіли” ідеями вільного виховання, які висували у радикальній формі К.Вентцель, у більш “м’якій” - С.Щацький та інші. На початку 20-х років в організації учнівського самоврядування простежувалась тенденція до копіювання роботи органів радянської влади. Утворювалися школи-комуни, дитячі республіки, дитячі містечка. З’являлися учкоми і виконкоми, комісії та відділи. Досить часто учнівські органи прагнули до максимальної самостійності, ігнорували досвід дорослих, применшували роль шкільної адміністрації та принижували гідність учителів.

Головна увага в цей час приділялася забезпеченню господарських потреб навчального закладу, підтриманню порядку в ньому. При організації самоврядування враховувався вік школярів, їх здібності, тип навчально-виховного закладу, специфічні особливості соціального оточення школи. Організаційні форми були досить мінливими.

Із середини 20-х років революційний максималізм поступово почав спадати. У життя шкіл міцно ввійшов піонерський рух. У самоврядуванні почали з’являтися секційно-ланкові форми організації роботи.

У зв’язку з поширенням бригадно-лабораторного методу навчання у самоврядуванні теж почали з’являтися бригади та маршрути.

В основі діяльності школи в цілому та дитячого самоврядування зокрема лежав принцип колегіальності. Самодіяльність та активність учнів всіляко заохочувалися. У життя шкіл активно впроваджувалися комунарські принципи.

Спільною рисою всіх форм самоврядування тих років було поєднання його з працею, зокрема із самообслуговуванням.

Свою дієву систему самоврядування створив А.Макаренко. Він відштовхувався від практики та інтуїції. Шукаючи оптимальні шляхи вирішення завдань, які поставило перед ним життя, він створив свою унікальну систему виховання у самоврядному демократично налаштованому і водночас дисциплінованому колективі.

Однак А.Макаренко був не просто практиком, а ще й аналітиком. Він осмислив свою систему і виклав її суть у своїх працях.

На початку 30-х років дитяче самоврядування починає вихолощуватися, з нього зникає зміст та формалізується жива творчість дитячого колективу. Дитяче самоврядування перенасичується комуністичною ідеологією, збюрократизовується, зарегламентовується. Форма починає тяжіти над змістом самоврядування. Воно взагалі зникає, розчиняється у простих функціях самообслуговування, піонерській та комсомольській роботі. Проблеми дитячого самоврядування почали відходити на задній план, поступившись місцем партійному керівництву комсомолом та піонерською організацією, соціалістичному змаганням, ударництву, планам, зобов'язанням, звітам, рапортам тощо.

З кінця 50-х років у країні на найвищих рівнях почали говорити про радянську демократію.

Учнівське самоврядування намагаються найтіснішим чином пов'язати з ідеями демократії. Проте реабілітація учнівського самоврядування виявилася недостатньо гнучкою, частковою і неповною. Але окремі науковці-теоретики та ентузіасти-практики одержали все-таки певну можливість займатися розробкою питань дитячого самоврядування.

Великого значення учнівському самоврядуванню та дитячій самодіяльності надавав В.Сухомлинський. Він домагався підвищення їх ефективності як на рівні первинних колективів, так і в роботі загальношкільних дитячих організацій і загальношкільного колективу. Як педагог-новатор і вчений-гуманіст В.Сухомлинський висловив багато цікавих і слушних думок щодо педагогічного керівництва учнівським самоврядуванням, недопущення спрощеного підходу до цієї важливої та складної справи.

З прийняттям останньої радянської Конституції (1977 р.) в ідеологічному плані почало активно використовуватися гасло про розвиток соціалістичної демократії. У цьому контексті в 1978 р. було прийняте нове положення про учнівське самоврядування. Якщо раніше воно носило необов'язковий, другорядний характер і педагогічні зусилля в основному зосереджувалися на забезпеченні належного рівня роботи комсомольської та піонерської організацій, то відтепер обов'язковим органом кожної школи став ще й учком. Діяльність учнівського самоврядування у формі учкомів активно заохочувалася та насаджувалася керівними освітянськими органами.

Так звана "перебудова" 80-х років і романтичне піднесення в перші її роки громадської думки відбилися і на організації учнівського самоврядування. У цей період було здійснено спробу відродити комунарський рух. Паралельно активно пророблялася тема демократизації шкільного життя. Було здійснено спробу пов'язати ідеї продуктивної праці школярів, кооперації та самоврядування.

Демократизація суспільного життя в країні в середині 80-х років підвела під самоврядування необхідну реальну соціальну базу. В цей час збільшилася кількість тих педагогів, яких уже

цікавила не стільки форма, скільки суть, глибокий зміст самоврядування. З'явився справді цікавий досвід організації самоврядування та глибокі дослідження його функціонування. Але деякий максималізм, особливо в друкованому слові, продовжував залишатися. Спостерігалася абсолютизація самоврядування, перебільшення його реальної ролі в системі виховної роботи школи.

У третьому розділі - “Відродження української школи та учнівське самоврядування” - розкрито причини часткової втрати досвіду організації учнівського самоврядування в сучасній школі й зроблено висновок про доцільність збереження, переосмислення та адаптації вказаного багатого досвіду учнівського самоврядування в сучасній українській школі.

Для з'ясування нинішнього стану учнівського самоврядування нами було опитано понад 900 педагогічних працівників і 5000 учнів міста Кіровограда та Кіровоградської області.

З'ясовано, що лише у 2-х школах м.Кіровограда з 45 (4,4%) рівень самоврядування можна вважати високим. Тут протягом ряду років діють органи учнівського самоврядування, набуто певний досвід, напрацьовано традиції, відбувається навчання активу. Самоврядування накопичило такий потенціал, який вимагає незначних зусиль з боку педагогічного колективу для його підтримання та розвитку.

Ще у 8-и школах (17,8%) рівень самоврядування можна віднести до середнього. Під впливом нашої дослідницької роботи в школах створено органи учнівського самоврядування, здійснюється педагогічна допомога цим органам, навчання активу, однак не накопичено досвід роботи та традиції.

У більшості кіровоградських шкіл (35 шкіл, або 77,8%) самоврядування знаходиться на низькому рівні. Тут органи самоврядування якщо і створені, то працюють не повною мірою. Робота з активом проводиться неефективно, активісти не знають кола своїх обов'язків, не мають необхідних організаторських навичок. Учні шкіл не знають про існування та конкретні результати роботи цих органів. Елементи самоврядування є лише на рівні класів: обираються або призначаються класним керівником старости, відповідальні за чергування, розподіляються інші доручення. Класний актив є по суті помічником класного керівника, виконує його доручення, разові або постійні. Учитель контролює хід та якість виконання цих доручень. Управлінський ланцюг тут такий: дирекція школи, класний керівник, актив класу, учні класу.

Вибіркові дослідження, проведені в масштабах області, свідчать, що лише 8-10% шкіл зберегли високий рівень учнівського самоврядування. Це Ульяновська школа № 2 і Гайворонська школа № 5 Кіровоградської області та деякі інші. Ще у 20-25% шкіл рівень самоврядування можна оцінити як середній. І на низькому рівні перебуває самоврядування у більшості сучасних шкіл (65-70%).

Причина цього, в першу чергу, - глибока криза в Україні, значне недофінансування освіти, відсутність близьких позитивних перспектив, руйнація старої системи виховання і занадто повільне, зумовлене кризою, утвердження нової, яка існує в Україні здебільшого поки що на рівні декларацій.

За таких умов школа часто відмовляється від того, що потребує певних додаткових зусиль, що не впливає на процес виживання закладу, а спрямоване на підвищення якості її роботи. Саме в кризових явищах у державі та освіті, на нашу думку, слід шукати в першу чергу причини втрати інтересу у більшості шкіл до питання самоврядування. Значне зниження уваги до цієї теми з боку науковців, можливо, слід шукати у появі великої кількості нових напрямків досліджень, пов'язаних із творенням національної системи виховання.

На основі аналізу результатів дослідження виявлено тенденцію посилення демократичної спрямованості виховного процесу в педагогічних колективах шкіл Кіровоградської області. Порівняння даних, одержаних у 1991 і 2000 роках, дало можливість встановити динаміку зростання інтересу старшокласників щодо застосування учнівського самоврядування.

Застосування конкретно-історичного підходу щодо дослідження генези учнівського самоврядування дозволив з нових методологічних позицій здійснити періодизацію історії його розвитку. Якщо раніше вчені враховували лише соціальні, зовнішні для системи освіти чинники, то здійснене дослідження акцентує увагу на найбільш суттєвих внутрішніх особливостях учнівського самоврядування. Саме врахування спрямованості цілей освіти, змісту навчально-виховного процесу, характеру функцій учителя та учнів, демократичності, зв'язку освіти з національною культурою, застосування нових інформаційних технологій, системи управління освітою дало можливість визначити такі характерні періоди становлення і розвитку учнівського самоврядування в українському шкільництві:

I	період: поч. XX ст. - лютий 1917 р.;
II	період: 1917-1931 рр.;
III	період: 1931-1958 рр.;
IV	період: 1958-1978 рр.;
V	період: 1978-1991 рр.;
VI	період: 1991-2000 рр.;
VII	період: прогнозований.

Отримані в дослідженні факти свідчать, що учнівське самоврядування у всіх періодах свого функціонування розвивалося відповідно до характерних тенденцій демократизації суспільства та освіти.

Так, у I, III та VI періодах цей розвиток відбувався в межах існуючої парадигми діяльності школи. У II, IV і особливо в V — здійснювалася спроба змінити освітню парадигму,

спрямувавши її на реалізацію принципів гуманізації та демократизації виховного процесу, в VII - на реалізацію перспективної й демократичної моделі виховання в дусі громадянськості.

Таким чином, при всій актуальності теми, необхідності переосмислення накопиченого досвіду самоврядування, пристосування його до нових умов ці питання сьогодні не знаходять належного відгуку ні серед науковців, ні серед практиків. У той же час не випадково, що відродження самоврядування, за даними нашого дослідження, почалося саме з Києва та Одещини, регіонів з порівняно кращою економічною ситуацією. Це наводить на думку, що як тільки пік кризи буде пройдено і почнеться реальне відродження, коли суспільство і влада звернуть належну увагу на освіту, попит на вискоєфективні виховні технології значно зросте. Одна з них - учнівське самоврядування, технологія конструктивної взаємодії особи і колективу в контексті суспільної життєдіяльності.

ВИСНОВКИ

1. У дисертації наведене теоретичне узагальнення про те, що учнівське самоврядування у своєму розвитку пройшло ряд трансформаційних етапів, спричинених соціально-економічними та політичними перетвореннями в суспільстві. Були періоди, коли його місце в системі виховної роботи школи значно перебільшувалося; були періоди, коли про нього майже не згадували, чи, навпаки, коли під тиском згори у школах була присутня лише його форма, а не жива робота.
2. Поняття “учнівське самоврядування” в педагогіці має свою еволюцію і використовується в педагогічній літературі протягом тривалого часу, проте наукове визначення загальноживаного поняття “учнівське самоврядування” відсутнє. Автори користуються ним досить широко, вкладаючи в це поняття різний зміст та різні відтінки.

Наше дослідження дало змогу визначити, що учнівське самоврядування - це результат цілеспрямованих педагогічних зусиль для розвитку учнівського колективу, який сприяє формуванню громадянської позиції своїх членів шляхом залучення їх до управління шкільними справами та створення працездатних органів самоорганізації, наділених реальними правами і обов'язками.

Результати багаторічної дослідницької роботи підтвердили, що учнівське самоврядування - особлива педагогічна технологія формування громадянських якостей дитини в системі демократичних відносин шкільного колективу. І особливість цієї педагогічної технології полягає в тому, що вона має реалізуватися на засадах самовизначення, самодіяльності, самоорганізації, самоствердження та самореалізації особистості.

Поряд з поняттям “учнівське самоврядування” в педагогічній літературі зустрічається і поняття “учнівське самоуправління”. Під ним розуміють здатність учнів до самоактивності та саморегуляції, що сприяє розвитку громадянської позиції особистості, почуття відповідальності за її реалізацію в діях та вчинках.

3. Виявлено, що важливою проблемою теорії учнівського самоврядування є питання його періодизації. Результати нашого дослідження дають можливість окреслити характерні періоди становлення і розвитку учнівського самоврядування в українському шкільництві: I - поч. XX ст. - лютий 1917 р.; II - 1917-1931 рр.; III - 1931-1958 рр.; IV - 1958-1978 рр.; V - 1978-1991 рр.; VI - 1991-2000 рр.; VII - прогнозований. Але треба зазначити, що визначення чітких меж деяких періодів є дещо умовним. Система освіти має значний інерційний характер, тому частина рис одного періоду деякий час зберігається в межах іншого.
4. Встановлено, що справжнє живе дитяче самоврядування в нашій школі масово спостерігалось тільки в перші роки після лютого 1917 року, а пізніше, з утвердженням командно-адміністративної системи, на практиці найчастіше реалізовувалося ерзац - самоврядування або його збюрократизоване та сформалізоване переродження. Лише кращим педагогам вдавалося звести цю ознаку тоталітарної доби до мінімуму. Окремі “педагогічні поеми” творилися хоча і в межах системи, але, як правило, всупереч їй, долаючи її серйозний опір. При тоталітарному режимі самоврядування вимагало постійних зовнішніх стимулів, а коли вони припинялися, то процес швидко згасав.
5. У ході наукового пошуку виявлено, що дитяче самоврядування набувало найбільшого розвитку в період становлення демократій. У таких суспільствах самоврядування виконувало важливі функції соціалізації, громадянського виховання, розвивало уміння визначати форми та способи участі особистості в житті колективу та суспільства.

У тоталітарних системах самоврядування, як правило, виконувало дисциплінарні, наглядові, поліцейські функції. У радянські часи використовувалася та активно експлуатувалася його форма, а не якості та ознаки. Проте справжнє занурення у глибинну суть самоврядування траплялося рідко.

6. Обґрунтовано, що сьогодні зростає інтерес до учнівського самоврядування в українській школі. Він носить більш глибокий характер, ніж раніше.

Цей інтерес викликаний рядом причин та обставин:

- самоврядування в Україні має глибоке національне коріння, і в українській школі є власні традиції, здобутки та певний досвід організації учнівського самоврядування;
- потреба в соціалізації підростаючого покоління, виховання у нього поваги до демократичних цінностей зростатиме, а учнівське самоврядування дозволяє достатньо ефективно вирішувати ці завдання;

- самоврядування дозволяє формувати майбутню еліту нації, виявляти потенційних лідерів, давати їм перші навички управлінської діяльності, роботи з колективами та спільнотами людей;
- нині рядом шкіл України формується досвід використання учнівського самоврядування в нових умовах, який для вирішення нових завдань можна буде досить легко поширити в межах усієї України.

7. Узагальнений особистий досвід доводить, що школа має орієнтуватися на проголошені загально визнані, але ще не реалізовані на даному етапі та в межах даного суспільства загальнолюдські та національні цінності. Завдяки самоврядуванню в школі можна створити певну життєздатну систему, яка могла б працювати на майбутнє суспільство. Потрібно лише дати дитині відчуття, що її школа є найкращою і що вона сама причетна до її творення.

Звичайно, щоб перетворити школу у “центр кристалізації” позитивної перспективи майбутнього, зусиль лише самої школи замало. Потрібна консолідована взаємодія внутрішніх та зовнішніх чинників у розвитку суспільно активної особистості та створення відповідних механізмів для її продуктивної екстраполяції в соціум (community).

8. Педагогічні видання мають ширше висвітлювати проблеми громадянського виховання та їх вирішення через технології учнівського самоврядування. Разом з тим, необхідно і при самій підготовці майбутніх учителів більше уваги звертати на методику виховання учнів у колективі і через колектив, на методику організації учнівського самоврядування на рівні класу та школи. З метою вироблення у майбутніх педагогів практичних навичок у даному напрямку необхідно ширше запроваджувати в життя педвузів дієве студентське самоврядування як на рівні академічного курсу, факультету, так і на рівні вузу в цілому.

Дослідження не вичерпує багатоаспектності проблеми. В сучасних умовах розвитку Української держави актуальними залишаються пошуки ефективних форм виховання школяра як громадянина-патріота, вільної, життєво і соціально компетентної особистості, здатної здійснювати самостійний вибір і приймати відповідальні рішення у різноманітних життєвих ситуаціях.

Це вимагає застосування перспективних виховних технологій, які зумовлюють відтворення моделей та зразків поведінки, характерних для демократичного суспільства, передбачають пріоритетність формування умінь, зорієнтованих на позитивні соціальні взаємодії.

Практичною школою демократії для учнів має стати учнівське самоврядування. Воно вимагає від особистості не лише соціальної активності, а й усвідомлення нею власної ролі й значення в житті колективу та суспільства.

Подальшого вивчення потребує визначення внеску сучасних учених і практиків у розробку принципів демократизму, гуманізму, народності й реалізацію їх у виховному процесі як вищої, так і середньої школи.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Набока Б.С. Шкільна комп'ютерна газета як фактор розвитку учнівського самоврядування // Комп'ютер у школі та сім'ї. - 1998. - №1. - С.36-37.
2. Набока Б.С. Інформаційно-технологічні нововведення і гуманізація навчально-виховного процесу в школі // Шлях освіти. - 1999. - №3. - С.36-38.
3. Набока Б.С. Демократичні виміри розвитку учнівського самоврядування в контексті соціально-педагогічних проблем // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Збірник наукових праць Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка. Випуск 21. - 2000. - С.81-83.
4. Набока Б.С. Боротьба за демократизацію школи наприкінці XIX - початку XX століття в Україні // Історія в школі. - 1998. - №9. - С.10-13.
5. Набока Б.С. З досвіду творчого застосування ідей А.Макаренка і В.Сухомлинського по формуванню шкільного колективу, організації учнівського самоврядування // Тези доповідей Республіканської науково-практичної конференції "Проблеми формування всебічно розвинутої особистості в педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського та практиці роботи сучасної школи". - Міністерство народної освіти УРСР, Кіровоград. - 1983. - С.10-11.
6. Набока Б.С. Творче використання ідей В.О.Сухомлинського в управлінні сучасної школи// Тези доповідей Республіканської науково-практичної конференції "Ідеї формування гармонійно розвинутої особистості в педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського та їх творча реалізація в умовах перебудови загальноосвітньої школи". - Міністерство народної освіти УРСР, Кіровоград. - 1988. - С.254-256.
7. Набока Б.С. Актуальність ідей В.О. Сухомлинського в реалізації технологічних нововведень у роботі сучасної школи // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Педагогіка Василя Сухомлинського на зламі епох" та 5-их Всеукраїнських педагогічних читань "Василь Сухомлинський і сучасність" / За загальною редакцією академіка АПН України О.Я. Савченко /. - Київ - Кіровоград: Міністерство освіти України, АПН України. - 1999. - С.113-115.

АНОТАЦІЯ

Набока Б.С. Розвиток ідей про учнівське самоврядування у вітчизняній педагогічній теорії та практиці. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 - загальна педагогіка та історія педагогіки. - Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти АПН України, Київ, 2000.

Дисертація присвячена дослідженню ролі учнівського самоврядування в сучасній українській школі. Розглянуто місце учнівського самоврядування від його зародження і до нашого часу. Показано українську традицію в питаннях учнівського самоврядування. Описано власний досвід із цієї проблеми, накопичений автором протягом багатьох років. Дано визначення поняття “учнівське самоврядування”, здійснено періодизацію становлення і розвитку учнівського самоврядування в національній школі. Особливу увагу приділено педагогічній спадщині А.Макаренка і В.Сухомлинського в контексті розвитку громадянських якостей школярів у системі демократичних відносин учнівського колективу на принципах самовизначення, самодіяльності, самоорганізації, самоствердження та самореалізації особистості. Основні результати дослідження відображено в ряді наукових статей та методичних посібників для вчителів.

Ключові слова: національна школа, виховний процес, громадянське виховання, учнівське самоврядування (його історія, власний досвід організації, перспективи), демократизація школи.

АННОТАЦІЯ

Набока Б.С. Развитие идей об ученическом самоуправлении в отечественной педагогической теории и практике. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - общая педагогика и история педагогики. -Центральный институт последипломного педагогического образования АПН Украины, Киев, 2000.

Диссертация посвящена исследованию актуальной социально-педагогической проблемы - становлению и развитию ученического самоуправления. В исследовании систематизирован изученный историко-педагогический материал, касающийся развития идей об ученическом самоуправлении как способе повышения эффективности гражданского воспитания личности школьника. Доказано, что современное ученическое самоуправление не является абсолютно новым в педагогической теории. У него есть своя история, определенные этапы развития, на каждом из которых самоуправление имело конкретные технологии реализации и внедрялось в школьную практику различными способами. Отдельное место в диссертации отведено анализу вклада украинских педагогов конца XIX - начала XX вв. В.Харциева, С.Русовой, С.Серополко, Я.Чепиги в разрешении вопросов методики организации детского коллектива. Особое внимание

уделено педагогическому наследию А.Макаренко и В.Сухомлинского в контексте развития гражданских качеств школьника.

В научном исследовании сделаны следующие выводы:

- * в современной украинской педагогической науке и школьной практике проблема ученического самоуправления является составной частью организации воспитательного процесса;
- * деятельность ученического самоуправления базируется на общих социально-педагогических закономерностях и обусловлена совокупностью объективных и субъективных факторов и условий развития общества и школы на современном этапе;
- * ученическое самоуправление - первичная ступень социального самоуправления, своеобразная основа формирования управленческих умений и навыков в процессе конкретных видов деятельности, реализации социальных и гражданских прав учащихся;
- * содержание деятельности ученического самоуправления определяется не столько непосредственным воздействием педагогов, сколько особенностями различных видов самоуправляемой деятельности учащихся и выполняемых ими функций;
- * уточнено определение понятия “ученического самоуправления” как особенной педагогической технологии формирования гражданских качеств ученика в системе демократических отношений школьного коллектива, особенность которой состоит в том, что она реализуется на принципах самоопределения, самодеятельности, самоорганизации, самоутверждения и самореализации личности;
- * предложена периодизация становления и развития ученического самоуправления в отечественной школе, определена его роль в социализации детей на каждом из исследованных периодов.

Полученные в ходе многолетней исследовательской работы данные подтверждают, что ученическое самоуправление, представляя собой социально-педагогическое явление, в то же время является своеобразным способом управленческой деятельности школьников с относительно сложной структурой связей и отношений, подчинения и руководства, общения и сотрудничества, средством вовлечения учащихся в реальное самоуправление народа. Деятельность ученического самоуправления должна строиться на четкой педагогической основе таким образом, чтобы органы самоуправления имели реальные права и свободу определения целей, перспектив развития, принятия и выполнения решений, предоставляя возможности каждому школьнику участвовать в социальном творчестве коллектива.

Ученическое самоуправление нуждается в действенном педагогическом обеспечении. Важным условием его выступает готовность педагогов к работе с ученическим самоуправлением, которая предполагает высокий уровень общепедагогической, теоретической и

специальной подготовки педагога, знание им основных закономерностей управленческого процесса, овладение умениями и навыками анализа, диагностики, организации, создание условий для нормальной деятельности ученического самоуправления на основе принципов демократизации, гуманизации и сотрудничества. Полученные факты подтверждают, что процесс изменения отношения педагогов к ученическому самоуправлению чрезвычайно сложен и длителен.

Исследование доказало необходимость пересмотра методики организации деятельности ученического самоуправления в школе, переподготовки педагогических кадров, подготовки будущих учителей к работе с ученическим самоуправлением в условиях развивающегося местного самоуправления.

Основные положения и выводы исследования отражены в ряде научных статей и методических пособий и могут применяться учителями в практической деятельности с целью усовершенствования современной педагогической технологии организации ученического самоуправления, что позволит избежать ошибок в демократическом развитии национальной школы.

Ключевые слова: национальная школа, воспитательный процесс, гражданское воспитание, ученическое самоуправление (его история, собственный опыт организации, перспективы), демократизация школы.

ANNOTATION

Naboka B.S. The Development of Selfgovernment Ideas in Homeland Pedagogical Theory and Practice. - Manuscript.

Thesis for the degree of Pedagogical Sciences Candidate, on speciality 13.00.01 - General Pedagogics and History of Pedagogics. - Central Institute of Post-Graduate Pedagogical Education of the Ukrainian Academy of Pedagogical Sciences, Kyiv, 2000.

The thesis deals with the research of pupils' selfgovernment and its role in modern Ukrainian school. The place of pupils' selfgovernment from its birth and up to the present is studied. The Ukrainian tradition concerning pupils' selfgovernment is shown. The author's experience on this problem accumulated for the period of 25 years is described. The definition of the term "pupils' selfgovernment" is given, the periods of pupils' selfgovernment in national school are defined. Special attention is paid to A.Makarenko's and V.Sukhomlynskiy's pedagogical heritage in the context of pupils' civic qualities, their development in the system of democratic relations in pupils' collective based on the principles of self-determination, initiative, self-organization, self-affirmation and self-realization of personality. The main results of the research work are reflected in the number of scientific articles and textbooks for teachers.

Key Words: national school, educational process, civil education, pupils' selfgovernment (its history, own experience of organization, prospects), democratization of school.